

УДК 378.04:159.9]:316.62:364.63-053.6

DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2020.7.238049>

ORCID 0000-0001-7518-181X

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ ЯВИЩАМ КІБЕРБУЛІНГУ В МЕРЕЖЕВОМУ СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ

Зоя Хоменко,

аспірантка кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Статтю присвячено розгляду викликів сучасного мережевого спілкування людей, яке в останні роки охопило весь світ. Сучасний інтернет став широким, інтегруючим середовищем, повним корисних і цікавих речей та водночас багатим на роздратування, агресію, переслідування. Як позитивні, так і негативні аспекти мережі постійно розвиваються, поповнюючи кількість онлайн-небезпек. Однією з таких загроз визначено кібербулінг, що найчастіше проходить на платформах різних соціальних мереж, є реальною небезпекою для соціального і психічного комфорту люде; особливо це стосується осіб підліткового віку, які часто не в змозі розмежувати віртуальні та реальні особливості комунікацій. Одним із дієвих засобів запобігання таким загрозам розглянуто набуття майбутніми психологами знань про види кібербулінгу, його сутність, конкретизацію норм часу перебування підлітків у віртуальному середовищі, ризики формування комп'ютерної залежності тощо. Акцентовано на опануванні майбутніми фахівцями вітчизняними і зарубіжними методиками розпізнавання різноманітних явищ кібербулінгу, роботи з індивідуально-психологічними чинниками особистості підлітка, запобігання проявам агресії, жорстокості, емоційної невірніваженості в спілкуванні дітей у мережах. У статті на основі зарубіжних і вітчизняних наукових джерел та дослідницьких методик виділено й охарактеризовано чинники впливу майбутніх психологів на запобігання та полегшення наслідків кібербулінгу в мережевому спілкуванні підлітків – розпізнавання явищ кіберагресії, підвищення стресостійкості, виховання емоційного інтелекту та комунікативної толерантності, розвиток емпатії, зниження тривожності. Це забезпечить фахівцям значущий компонент їхньої компетентності.

Ключові слова: майбутні психологи, підлітки, кібербулінг, мережеве спілкування, емоційний інтелект, емпатія, соціальні навички.

Постановка проблеми. Процеси навчання і дозвілля дітей різних вікових категорій сьогодні значною мірою відбуваються в опосередкованому інформаційно-комунікаційними технологіями вигляді: вони знаходять друзів, підтримують стосунки, спілкуються, грають, шукають та обмінюються вербальною й невербальною інформацією засобом виходу у відкритий Інтернет-простір з різноманітних гаджетів. Тому в усьому світі питання кібербулінгу постають нині все гостріше з огляду на необхідність інформаційної безпеки дитини, але кібербулінгові як новій формі агресивного нападу на дитину в Україні поки що надано недостатньо уваги. Задумуючись про безпеку широкої практики взаємодії сучасних дітей (особливо – підлітків), визначаючи норми часу перебування у віртуальному середовищі, враховуючи ризики формування комп'ютерної залежності тощо, про загрози кібербулінгу, зазвичай, не турбуються, бо й відомо про ці феномени небагато. Важливим соціальним аспектом запобігання кібербулінгу має стати набуття майбутніми психологами необхідних знань про це явище, про його конкретні контексти. Це непросте завдання, оскільки кіберагресія є складним і настільки новим явищем, що думки дослідників часто розходяться щодо його визначення та не існує згоди стосовно ступеня його поширення й безпеки. Протягом останнього десятиліття на зміну Інтернету прийшли інші соціальні

мережі у смартфонах, що дає змогу дітям перебувати весь час он-лайн, тобто – на постійному зв'язку. Робота з новими комунікаційними технологіями стала невід'ємною частиною життя підлітків і ставить перед суспільством численні нові виклики, оскільки це явище пропонує багато позитивних аспектів, але також має безліч небезпек. Особливої уваги це потребує у фахівців психології, які ще з періоду професійної підготовки мають навчитися розпізнавати негативні явища спілкування підлітків у соціальних мережах та оволодіти методиками побудови власних програм запобігання таким проявам.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Вагомий внесок у дослідження віртуальної комунікації, з'ясування ролі інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві здійснили вчені Г. Батигін, Н. Бойко, В. Брижко, Б. Велман, В. Гвоздев, А. Гирич, О. Голобуцький, Д. Іванов, М. Згуровський, Ю. Краснокутська, В. Кашпур, С. Коноплицький, Н. Костенко, О. Кучмій, М. Лукіна, Є. Макаренко, Г. Почепцов, Г. Рейнгольд, В. Рижков, Є. Романенко, Т. Філіппова, А. Шадрін, О. Шевченко, А. Яковець, Л. Яремчук та ін. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про багатоаспектність і складність явища інтернет-комунікації та дає змогу виявити, що у вітчизняній психологічній науці вивчення проблеми кібернасильства поки що є фрагментарним. Водночас на сучасному етапі розвитку підготовки фахівців психології можна спостерігати зростання зацікавленості цією тематикою в працях дослідників, котрі переконані, що фахова допомога учням із відхиленнями в поведінці – важлива ланка в системі корекції, реабілітації та профілактики поведінкових девіацій (О. Блискун, Є. Кулик, О. Лапа, Л. Найдюнова, М. Робін та ін.). Істотне значення має те, що теоретичні питання вияву та профілактики кібернасильства висвітлено в роботах П. Агатстон, О. Баришпольць, Р. Ковальські, С. Лімбер, М. Робін й інші; у працях Г. Грачова, Л. Пережогіна, О. Черкасенко, Л. Чуприни, П. Сусан (P. Susan), В. Патрісія (W. Patricia) наведено значну кількість прикладів того, як люди вчиняють агресію відносно інших членів електронної мережі, що сприяє поширенню такого явища, як кібербулінг; надано увагу вивченню психологічної сутності цькування, опису видів, форм, розробці комплексу заходів щодо запобігання й зниження поширеності таких явищ. Пропонована стаття базується в основному на зарубіжному досвіді дослідження проблеми, адже в Україні майже відсутні праці з підготовки майбутніх психологів до запобігання проявів кібербулінгу.

Метою статті є з'ясування значення набуття майбутніми психологами знань про явище кібербулінгу в мережевому спілкуванні підлітків та індивідуально-психологічні чинники запобігання проявам агресії, жорстокості й емоційної неврівноваженості в спілкуванні дітей цього віку в мережах.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в процесі дорослішання та фізіологічної перебудови організму в підлітків об'єктивно виникає відчуття тривоги, підвищення збудливості, зниження самооцінки, то загальною особливістю цього віку дослідники визначають мінливість настроїв, емоційну нестійкість, несподівані переходи від веселощів до суму й песимізму; водночас прискіпливе ставлення до рідних, оточення у підлітків поєднується з гострою незадоволеністю власною персоною. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що в наш час межа підліткового віку відображує не стільки рівень біологічного розвитку, скільки соціальний статус особистості, її поінформованість про навколишнє середовище; при аналізі проблеми соціалізації особистості вчені виділяють межі підліткового віку від 13-14 до 15-16 років, а наявність електронної комунікаційної мережі (Інтернет, мобільний телефон, контактні групи) визначають потужним засобом впливу на сучасну соціалізацію школяра, звертаючи увагу саме на цю вікову межу. Майбутні психологи мають знати: свої уявлення про соціальні ролі і життєві цінності сучасні підлітки значною мірою отримують із соціальних мереж; існуючи як «віртуальна» реальність, сучасне інтернет-середовище дозволяє їм безпечно апробувати ті ролі, виконання яких у реальному житті не є для них можливим, але в «проживанні» яких вони відчують потребу. У процесі апробації таких ролей підліток аналізує необхідність прийняти або відкинути ті цінності, установки й ідеали, які ця роль передбачає, тому що така специфіка інтернет-середовища, як анонімність, створює всі передумови для різнопланового рольового

експериментування (Хоменко, 2018). На думку експертів, ризик зазнати впливу кібербулінгу найбільший у підлітковому віці (Ang, & Goh, 2010), коли більшість дітей мають цифровий носій із доступом до Інтернету, який вони використовують для спілкування. Відносини з однолітками мають надзвичайно важливе значення в цей час, збільшуючи ймовірність конфліктів, що відбуваються в Інтернеті, а особливості кібербулінгу (відсутність часового та географічного обмеження, анонімність і доступність, масштабність і швидкість, безкарність) роблять його ще більш підступним.

Одним із джерел щодо позиції дітей та молоді з питань кібербулінгу в Україні став молодіжний проєкт U-Report (Мойса, 2020). Згідно проєкту «Безпека в інтернеті (кібербулінг)», який проводився шляхом швидких опитувань засобами SMS та Twitter, ініційованого ЮНІСЕФ, станом на 26 лютого 2019 року 38% із 15 095 опитаних отримували погрозові та/або принизливі повідомлення в Інтернеті. Це найбільший відсоток, про який повідомлялося з тих пір, як організація почала відстежувати явище залякування в кібернетичному середовищі в Україні (Мойса, 2020). По мірі зростання цієї проблеми для учнів, батьків та педагогів і психологів стало важливим зрозуміти наслідки кібербулінгу та визначити стратегії запобігання. 18,2% судових справ щодо булінгу (майже кожна п'ята) стосуються онлайн-цькування; такі дані аналітичного дослідження «Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України» у межах кампанії проти кібербулінгу (Мойса, 2020).

Хоча в Україні проводять опитування стосовно кібербулінгу, реальний стан проблеми складно визначити кількісно. Однією з причин цього, на нашу думку, є різні визначення термінів, на яких базувалися наукові дослідження явища та не досить чітке розуміння підлітками, що ж таке кібербулінг і які дії підпадають під це поняття. Тому нами було розроблено авторську анкету для визначення обізнаності підлітків із означеного питання, у результаті застосування якої з'ясовано: майже половині всіх опитаних підлітків (49 % у групі з 164 осіб – юнаків 88, що дорівнює 53,3 %, дівчат 76, що дорівнює 46,3 % від загальної кількості) доводилося зустрічати онлайн-групи чи веб-сторінки, де б висміювали чи ображали їхніх ровесників; 34 % дітей зізналися, що самі мали досвід впливу певної форми залякування в Інтернеті. З усіх виявлених форм переслідування найбільш часто відбувалося за допомогою текстових повідомлень чи коментарів – 18 %; 14 % підлітків виявляли, що хтось прикидався ними в мережі і від їхнього імені поведився грубо й образливо стосовно інших користувачів; 11% дівчат і 8% хлопців зізналися, що хтось знущався над ними, знімаючи на телефон, а потім це відео викладали в Інтернет-мережу (рис. 1).

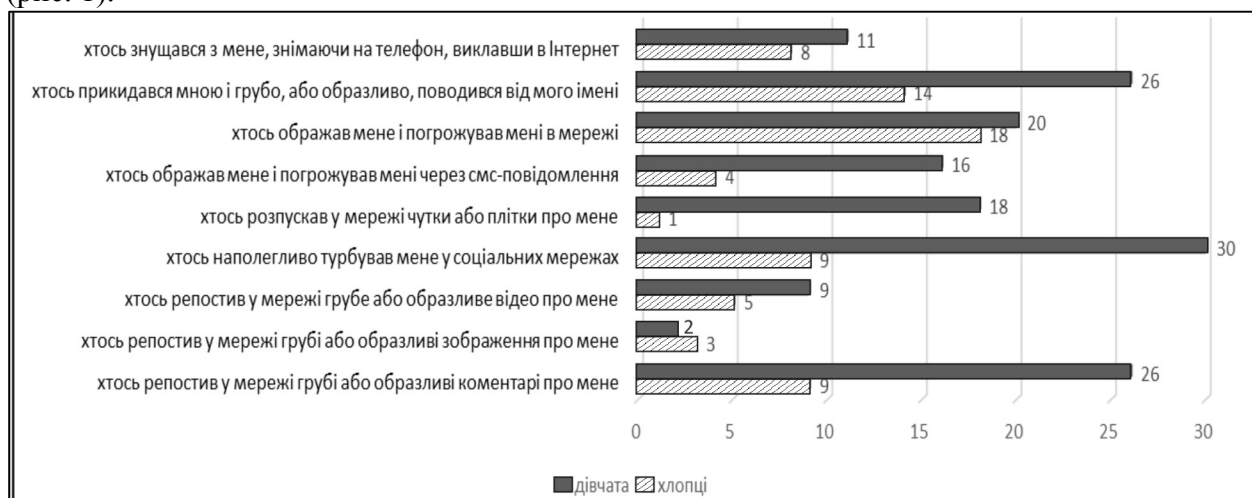

Рис. 1. Відсотковий показник форм переслідування, із якими зустрічалися підлітки в мережах

Не спостережено статистично значущої різниці між жертвами знущання як між хлопцями і дівчатами, однак велику кількість учасників опитування залякували незнайомі

люди (39 % хлопців і 74 % дівчат) і тільки 18 % усіх опитаних дітей визнали, що агресорами були їхні знайомі або однокласники.

Анкета стала засобом визначення того, що відповіддю на переслідування в мережах 9 % хлопців і 42 % дівчат обирають ігнорування, а 23% хлопців і 18% дівчат перестають спілкуватися з цими користувачами і видаляють їх «із друзів», але, як відомо, в ситуації з кібербулінгом це не є дієвим способом вирішення проблеми. Водночас 9 % хлопців і 16 % дівчат визнали, що будуть ображати і принижувати у відповідь, що є досить небезпечним для розвитку подій; і тільки 5 % усіх респондентів повідомлять дорослих і запитають поради.

На питання, скільки часу тривало переслідування, 37 % (х=32 %, д=42 %) опитаних відповіли «близько тижня», 11 % дівчат – «більше місяця», 5 % хлопців – «півроку» і аж 11 % дівчат мали справу з переслідуваннями «більше року» (рис. 2).

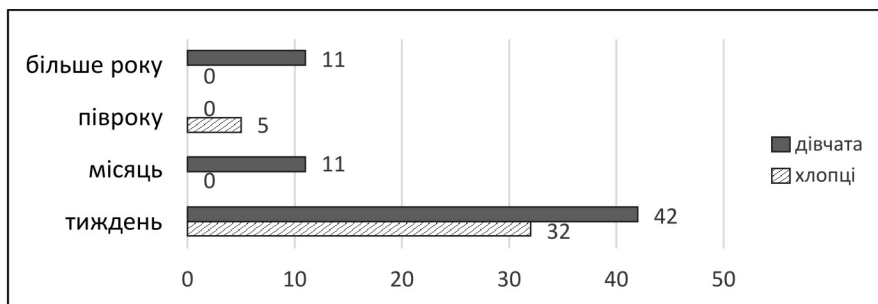

Рис.2. Тривалість агресивних дій в мережі (за оцінкою жертв)

Як бачимо, дівчата страждають від кіберагресії дещо частіше, ніж хлопці.

Щодо емоційних реакцій жертв на залякування в інтернеті (рис. 3), то більшість стверджує, що інциденти, пов'язані з кібербулінгом, не викликали в них жодних емоцій; у 11 % дівчат і 9 % хлопців агресія в мережах стосовно них викликає почуття суму; емоційну напругу та втрату працездатності визнали 5 % респондентів, збентеження й безсилля відчували 4 % дівчат. Викликає занепокоєння повідомлення значної кількості підлітків про те, що від переслідування в мережах у них виникає бажання помсти (х=18 %, д= 2 %), агресія (х=20 %,д=16 %) та гнів (х= 5 %, д=6 %), що може спровокувати ще більші конфлікти та страшніші наслідки; у подальшому випадки агресивної поведінки в мережах залишили відбиток на самопочутті старшокласників: 16 % дівчат і 5 % хлопців визнали, що в них з'явилася недовіра до друзів та відчуття тривоги (х=6 %, д= 12 %).

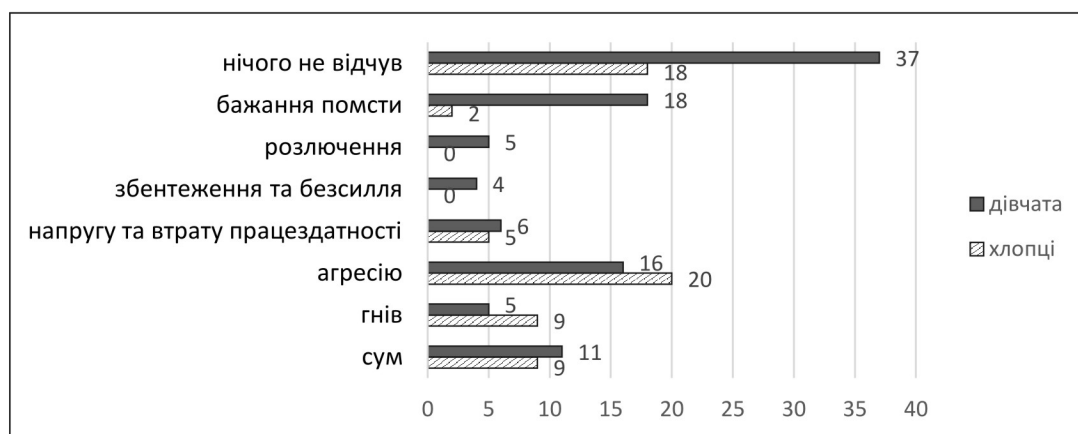

Рис.3. Емоції жертв у відповідь на агресивні дії в соціальних мережах

Це дослідження свідчить, що кібербулінг усе частіше стає причиною психологічних проблем у дітей підліткового віку і це спонукає майбутніми психологами пошук методів і засобів вирішення проблеми.

Заслугує дослідницької уваги, зокрема, той факт, що побудова оновленої системи освіти в Україні базується на основі компетентнісного підходу, тому в майбутніх

психологів існує можливість структуру психологічної готовності підлітка до безпечного користування Інтернетом розглядати шляхом формування і розвитку його емоційної, психосоціальної та інформаційно-комунікаційної компетентностей, які належать до базових психосоціальних компетентностей Нової української школи (НУШ), їх ще називають «метанавичками», м'якими або життєвими навичками, які необхідні людині в будь-якій діяльності і становлять основу ключових, професійних і предметних компетентностей. Це такі навички, як критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкуватися та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, співчуття, повага до різноманітності тощо (*Освіта на основі*, 2020).

Але спочатку майбутньому фахівцеві потрібно зрозуміти поняття компетентності та компетентної поведінки в зазначеному контексті. За висловом Каннінга (Kanning, 2002), існує два різних підходи до визначення компетентності. З одного боку, поведінковий потенціал людини знаходиться в центрі уваги, а з іншого – перевагу надають конкретній поведінці та її наслідкам. При визначенні поняття компетентності багато спеціалізованих та аналітичних напрямків перетинаються, а сам термін часто тлумачиться та використовується по-різному: згідно Т. Єрмакову, психологічна компетентність полягає у здатності індивіда взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних відносин, а тому містить вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати особистісні особливості й емоційний стан інших людей, обирати адекватні способи спілкування (Єрмаков, 2002); А. Бакаленко розглядає психологічну компетентність як здатність особистості до самопізнання, самоконтролю, до ефективного спілкування і взаємодії з іншими людьми, саморозвитку та самореалізації (Бакаленко, 2018).

Для того, щоб підліток налагоджував соціальні контакти або вмів знаходити компроміси у випадку конфліктів, потрібні соціальні компетентності. Соціально компетентні діти можуть краще інтерпретувати та розпізнавати емоції і почуття інших. Так, дослідження програми медіа-героїв німецькими вченими Шультце-Крумбхолцем та Шейтхауером (Schultze-Krumbholtz, & Scheithauer, 2012) показало, що підлітки з агресивною поведінкою часто мають соціальний дефіцит, тобто відсутність соціальних знань і навичок, пов'язаних із агресивною поведінкою та знущаннями і, звичайно ж, кіберзнущаннями. Необхідно вивчати емоції, оскільки вони формують соціальну поведінку та мають вирішальне значення для міжособистісних відносин. У науці розрізняють первинні та вторинні емоції: первинні емоції – такі як страх, горе, радість, здивування чи огида, які кожна людина має від народження; до вторинних емоцій належать сором, гордість або почуття провини, вони мають соціальні норми та регулюються ними (Schultze-Krumbholtz, & Scheithauer, 2012).

Психологічною наукою досліджено: в житті підлітків емоції і почуття займають чільне місце; у більшості дітей цього віку спостерігається емоційна нестабільність і амбівалентність почуттів. Нестійкість емоцій зумовлюється значною невпевненістю стосовно правильності вибору форм поведінки. Часто буває так: хоча нові почуття вже виникли, але вони не набули ще адекватних способів вираження. Причиною такого стану є те, що мотивація підлітків характеризується, з одного боку, прагненням до самостійності і самоповаги, а з іншого – вони зіштовхуються з регламентаціями, контролем, заборонами і вимогами дорослих; такий конфлікт викликає імпульсивні, нестабільні, інколи важко передбачувані емоції, які є джерелом агресії під час спілкування дітей у мережах. Таким чином, перспективний напрям досліджень зосереджений на взаємозв'язку між булінгом, кібержорстокістю та емоційним інтелектом. Так, поряд із поняттям «емоційний інтелект» у психології почали використовувати поняття емоційна компетентність, що, на думку Д. Гоулмана (Goleman, 2006), має дві основні складові: особиста компетентність (розуміння себе, саморегуляція і мотивація) та соціальна компетентність (у становленні взаємин), яка охоплює емпатію та соціальні навички. Учений вважає, що поняття «емоційний інтелект»

синонімічне поняттю «емоційна компетентність» і поєднує показники емоційної компетентності в 5 груп: самосвідомість, саморегуляція, самомотивація, соціальна свідомість, соціальні вміння. Емоційно компетентною вважається особистість, якій властиві врівноваженість, сумлінність, доброзичливість, комунікабельність, відкритість; яка легко вживається з іншими й перебуває «в злагоді з собою», здатна контролювати власні емоції, адекватно оцінюючи їх природу й причину. Емоційно компетентна людина успішно переборює перешкоди на шляху до мети, яку ставить перед собою, протидіє фрустрації шляхом створення необхідної самомотивації; регулює прояви власного настрою й утримується від тривалого депресивного стану, не впадає у відчай при виникненні труднощів, співчуває іншим людям, стримує імпульсивні спонукання до дії без достатнього обмірковування її можливих наслідків (Романова, 2014).

Нами в процесі аналізу комплексу джерел дослідження визначено, що емоційний інтелект (EI) – одна з особистих змінних, якій надають найбільшої уваги при вивченні чинників кібербулінгу. Дж. Майер та П. Саловей (Mayer, & Salovey, 1997) тлумачать: «емоційний інтелект містить здатність брати участь у складній обробці інформації про власні та чужі емоції та здатність використовувати цю інформацію як керівництво до мислення та поведінки, тобто, люди з високим емоційним інтелектом звертають увагу, використовують, розуміють та керують емоціями й ці навички служать адаптивними функціями, які потенційно приносять користь собі та іншим». Емоційний інтелект учені вважають здатністю точно сприймати, оцінювати та виражати емоції, отримувати доступ та генерувати почуття, коли вони полегшують думку, розуміти емоції та емоційні знання й регулювати емоції та сприяти власному емоційному й інтелектуальному зростанню. Характеристики EI роблять його одним із найпотужніших факторів захисту від самої появи шкільних знущань чи кібержорстокої поведінки (Extremera, Quintana-Orts, Mérida-López, & Rey, 2018; Zych, & Farrington, 2019; Zych, Llorent, & Ttofi, 2018).

Низький рівень емоційного інтелекту було виявлено дослідниками як у агресорів, так і в жертв кібержорстоких посягань. А. Барончеллі та Е. Чюччі (Baroncelli, & Ciucci, 2014) підтвердили, що булінг та кіберагресія пов'язані з труднощами в регулюванні емоцій; Дж. Касас, Р. Ортега-Руїс, Р. Дель Рей (Casas, Ortega-Ruiz, & Del Rey, 2015) встановили, що жертви, які надавали більше уваги емоціям, мали нижчий рівень емоційної свідомості, тоді як агресори мали нижчий рівень емоційної уваги; М. Гараїгордобіл (Garaigordobil, 2017) виявив взаємозв'язок між залученням до кібербулінгу та меншою емоційною увагою, тоді як віктимізація кіберагресії, на його думку, була пов'язана лише з посиленням емоційної уваги; С. Еден, Т. Гейман та Д. Оленік-Шемеш (Eden, Heiman, & Olenik-Shemesh, 2016) встановили, що емоційний контроль та керівництво зумовлюють зниження явищ булінгу та кібербулінгу. Низка досліджень також свідчить, що кіберагресори, маючи низький рівень емпатії до своїх жертв, водночас мають низький рівень емоційного інтелекту; І. Зіч, М. Тофі та Д. Фаррінгтон (Zych, Ttofi, & Farrington, 2018) виявили, що агресори мали нижчий рівень співпереживання порівняно з тими, хто не був причетний до знущань; ними було встановлено, що, на відміну від жертв, агресори мали найнижчий рівень співпереживання. Згідно з цим, І. Зіч, М. Белтран, Р. Ортега-Руїс та В. Льорент (Zych, Beltran, Ortega-Ruiz, & Llorent, 2018) встановили, що ініціатори знущань та кібержорстокої поведінки мали нижчий рівень соціальних та емоційних навичок порівняно з тими, хто не був причетний до такої поведінки, тоді як жертви знущань мали однакові соціальні та емоційні навички з дітьми, які не були включені в процеси кібербулінгу. Таким чином, вивчення та набуття емоційних навичок розглядається нами як багатообіцяючий підхід, який потенційно може пояснити наслідки проявів кіберагресивної поведінки підлітків та забезпечить майбутнім психологам краще розуміння і виявлення подібних явищ.

Висновки. Отже, вивчення провідних теоретичних підходів та звітів про дослідження показало, що підлітки з низькою емпатією частіше є винуватцями кіберагресії, ніж діти, які мають вищі значення емпатії; це пов'язане з тим, що більшість правопорушників не мають можливості співпереживати іншим і дивитися на ситуацію з

позицій іншої людини. Майбутнім фахівцям-психологам стосовно кібержорстокості дітей рекомендуємо розуміти: процес прийняття перспектив важкий, оскільки жертва не є віч-на-віч зі злочинцем, а злочинець не сприймає емоційних реакцій жертви; дітям підліткового віку легше булінгувати у віртуальному просторі, адже мати справу з тими, з ким не мають прямого контакту, простіше, вони не відчувають своєї провини, тому підлітки з нижчими показниками емпатії мають більш високі показники до включення в процеси кібербулінгу.

Взаємозв'язок між співпереживанням та здоровими стосунками підлітків з однолітками вивчався вченими впродовж багатьох років і дослідження свідчать, що побудова програм запобігання негативним проявам може допомогти зменшити знущання та кібержорстокість, одночасно сприятиме толерантності, доброті та повазі до однолітків у організації виховної взаємодії з підлітками. Необхідно пам'ятати: залякування в мережі можуть мати значний вплив на психічне здоров'я, навчання та якість життя підлітка, адже кібербулінг має згубний вплив як на жертву, так і агресора. Висновки з цього дослідження передбачають значущість втручання та профілактики психосоціальної проблеми, яка зачіпає багатьох підлітків. Важливим чинником, із яким потрібно працювати в освітньому контексті, щоб зменшити кількість знущань, є навчання підлітків емпатійним навичкам, адже емоційна обізнаність необхідна також і для запобігання руйнівній поведінки дітей загалом; втручання фахівців має бути зосередженим на набутті підлітками емпатійних навичок у компетентнісних вимірах, а також на навичках регулювання ними емоцій для зменшення активності, спричиненої гнівом чи розладом у кібергесорів. Отже, сприяння вивченню та тренуванню емоційних та емпатійних навичок у основних середовищах соціалізації, таких як школа та сім'я, може дати психологам підстави для розроблення відповідних стратегій соціальних взаємодій, спроектованих на програми втручання і запобігання кібербулінгу, ситуацій знущань та сприяння взаємній емпатії учасників мережевих комунікацій.

ЛІТЕРАТУРА

- Бакаленко, О. А. (2018). Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 58, 132-138.
- Єрмаков, Т. І. (2002). Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 6(9), 200-207.
- Мойса, Б. (2020). *Протидія кібербулінгу та кібергрумінгу. Попередній аналітичний огляд*. Взято з <https://cyber.bullyingstop.org.ua/storage/media-archives/>.
- Освіта на основі життєвих навичок. Концепція Нової української школи*. (2020). Взято з <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/21/108>.
- Романова, В. С. (2009). Роль емоційної компетентності в підвищенні ефективної соціальної взаємодії членів групи. *Наука і освіта*, 5, 140-146.
- Хоменко, З. (2018). Агресивна поведінка підлітків як передумова кібербулінгу в мережевому спілкуванні. *Психологія і особистість*, 2(14), 181-197.
- Ang, R. P., & Goh, D. H. (2010). Cyberbullying among adolescents: The role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry and Human Development*, 41, 387-397. doi:10.1007/s10578-010-0176-3.
- Baroncelli, A., & Ciucci, E. (2014). Unique effects of different components of trait emotional intelligence in traditional bullying and cyberbullying. *J. Adolesc*, 2014, 37, 807-815.
- Casas, J. A., Ortega-Ruiz R., & Del Rey R. Bullying: The impact of teacher management and trait emotional intelligence. *Br. J. Educ. Psychol*, 85, 407-423.
- Eden, S. Heiman, T., & Olenik-Shemesh D. (2016). Bully versus victim on the internet: The correlation with emotional-social characteristics. *Educ. Inf. Technol*, 21, 699-713.

- Extremiera, N., Quintana-Orts, C., Mérida-López S., & Rey L. (2018). Cyberbullying victimization, self-esteem and suicidal ideation in adolescence: Does emotional intelligence play a buffering role? *Front. Psychol*, 9, 367.
- Garaigordobil, M. (2017). Psychometric properties of the Cyberbullying Test, a screening instrument to measure cybervictimization, cyberaggression and cyberobservation. *J. Interpers. Violence*, 23, 3556-3576.
- Goleman, D. (2006). *Emotional intelligence*. N.Y.: Random House Publishing Group.
- Kanning, P. (2002). Soziale Kompetenz. Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie*, 210, 154-163.
- Mayer, J. D., & Salovey P. (1997). What is emotional intelligence. In *Emotional Intelligence and Emotional Intelligence: Educational Implications*; Salovey P., Sluyter, D. Eds.; Perseus Books Group: New York, NY, USA.
- Pfetsch, J., Müller, C. R. & Ittel, A. (2014). Cyberbullying und Empathie – Affektive, kognitive und medienbasierte Empathie im Kontext von Cyberbullying im Kindes- und Jugendalter. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*, Heft 1-2014, Verlag Barbara Budrich.
- Schultze-Krumbholtz, A., Zargorscak, P. Siebenrock, A. & Scheithauer H. (2012). *Medienhelden: Unterrichtsmanual zur Förderung von Medienkompetenzen und Prävention von Cybermobbing*. München: Reinhardt Verlag.
- Zych, I., Beltrán, M., Ortega-Ruiz, R., & Llorent, V. J. (2018). Competencias sociales y emocionales de adolescentes involucrados en diferentes roles de bullying y. *Revista Psicodidáctica*, 23, 86-93.
- Zych, I., Farrington, D. P., Llorent, V. J., & Ttofi, M. M. (2017). *Protecting Children Against Bullying and Its Consequences*; Springer: New York, NY, USA.
- Zych, I., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Empathy and callous unemotional traits in different bullying roles: A systematic review and meta-analysis. *Trauma Violence Abus*, 20, 3-21.

REFERENCES

- Ang, R. P., & Goh, D. H. (2010). Cyberbullying among adolescents: The role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry and Human Development*, 41, 387-397. doi:10.1007/s10578-010-0176-3.
- Bakalenko, O. A. (2018). Psykholohichna kompetentnist yak kliuchova kompetentnist suchasnoho fakhivtsia [Psychological competence as a key competence of a modern specialist]. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 58, 132-138 [in Ukrainian].
- Baroncelli, A., & Ciucci, E. (2014). Unique effects of different components of trait emotional intelligence in traditional bullying and cyberbullying. *J. Adolesc*, 2014, 37, 807-815.
- Casas, J. A., Ortega-Ruiz R., & Del Rey R. Bullying: The impact of teacher management and trait emotional intelligence. *Br. J. Educ. Psychol*, 85, 407-423.
- Eden, S. Heiman, T., & Olenik-Shemesh D. (2016). Bully versus victim on the internet: The correlation with emotional-social characteristics. *Educ. Inf. Technol*, 21, 699-713.
- Extremiera, N., Quintana-Orts, C., Mérida-López S., & Rey L. (2018). Cyberbullying victimization, self-esteem and suicidal ideation in adolescence: Does emotional intelligence play a buffering role? *Front. Psychol*, 9, 367.
- Garaigordobil, M. (2017). Psychometric properties of the Cyberbullying Test, a screening instrument to measure cybervictimization, cyberaggression and cyberobservation. *J. Interpers. Violence*, 23, 3556-3576.
- Goleman, D. (2006). *Emotional intelligence*. N.Y.: Random House Publishing Group.
- Kanning, P. (2002). Soziale Kompetenz. Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie*, 210, 154-163.
- Khomenko, Z. (2018). Ahresyvna povedinka pidlitkiv yak peredumova kiberbulinhu v merezhovomu spilkuvani [Aggressive behavior of adolescents as a prerequisite for

- cyberbullying in online communication]. *Psychology and Personality*, 2(14), 181-197 [in Ukrainian].
- Mayer, J. D., & Salovey P. (1997). What is emotional intelligence. In *Emotional Intelligence and Emotional Intelligence: Educational Implications*; Salovey P., Sluyter, D. Eds.; Perseus Books Group: New York, NY, USA.
- Moisa, B. (2020). Protydiia kiberbulinhu ta kiberhruminhu. Poperednii analitychnyi ohliad [Countering cyberbullying and cybergrooming. Preliminary analytical review]. Retrieved from <https://cyber.bullyingstop.org.ua/storage/media-archives/> [In Ukrainian].
- Osvita na osnovi zhyttievkykh navychok. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Life skills education. The concept of the New Ukrainian School]*. (2020). Retrieved from <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/21/108> [in Ukrainian].
- Pfetsch, J., Müller, C. R. & Ittel, A. (2014). Cyberbullying und Empathie – Affektive, kognitive und medienbasierte Empathie im Kontext von Cyberbullying im Kindes- und Jugendalter. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*, Heft 1-2014, Verlag Barbara Budrich.
- Romanova, V. S. (2009). Rol emotsiinoi kompetentnosti v pidvysychenni efektyvnoi sotsialnoi vzaiemodii chleniv hrupy hrupy [The role of emotional competence in improving the effective social interaction of group members]. *Science and Education*, 5, 140-146 [in Ukrainian].
- Schultze-Krumbholtz, A., Zargorscak, P. Siebenrock, A. & Scheithauer H. (2012). *Medienhelden: Unterrichtsmanual zur Förderung von Medienkompetenzen und Prävention von Cybermobbing*. München: Reinhardt Verlag.
- Yermakov, T. I. (2002). Indyvidualne rozuminnia kontseptu «Ia» yak kliuchova kompetentnist osobystosti v umovakh suchasnoho informatsiinoho suspilstva [Individual understanding of the concept of «I» as a key competence of the individual in today's information society]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 6(9), 200-207 [in Ukrainian].
- Zych, I., Beltrán, M., Ortega-Ruíz, R., & Llorent, V. J. (2018). Competencias sociales y emocionales de adolescentes involucrados en diferentes roles de bullying y. *Revista Psicodidáctica*, 23, 86-93.
- Zych, I., Farrington, D. P.; Llorent, V. J., & Ttofi, M. M. (2017). *Protecting Children Against Bullying and Its Consequences*; Springer: New York, NY, USA.
- Zych, I., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Empathy and callous unemotional traits in different bullying roles: A systematic review and meta-analysis. *Trauma Violence Abus*, 20, 3-21.

PREPARATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR THE PREVENTION OF CYBERBULLYING IN ONLINE COMMUNICATION OF ADOLESCENTS

Zoya Khomenko,

graduate student of the Department of Psychology of
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

The article is devoted to the challenges of modern online communication of people, which in recent years has spread around the world. The modern Internet has become a wide, integrating environment, full of useful and interesting things and at the same time rich in irritation, aggression, persecution. Both the positive and negative aspects of the network are constantly evolving, adding to the number of online dangers. One such threat is cyberbullying, which often takes place on the platforms of various social networks, is a real danger to the social and mental comfort of people, especially adolescents, who are often unable to distinguish between virtual and real features of communication. One of the effective means of preventing such threats is the acquisition by future psychologists of knowledge about the types of cyberbullying, its essence, the

specification of the time spent by adolescents in a virtual environment, the risks of computer addiction, and so on. Emphasis is placed on mastering by future specialists domestic and foreign methods of recognizing various phenomena of cyberbullying, working with individual psychological factors, especially adolescents, preventing manifestations of aggression, cruelty, emotional imbalance in children's communication in networks. The article, based on foreign and domestic scientific sources and research methods, identifies and describes the factors influencing future psychologists to prevent and alleviate the effects of cyberbullying in online communication of adolescents, recognizing the phenomena of cyber aggression, increasing resilience, educating emotional intelligence and communicative intelligence. This will provide professionals with a significant component of their competence.

Keywords: *future psychologists, teenagers, cyberbullying, network communication, emotional intelligence, empathy, social skills.*

Надійшла до редакції 3.06. 2020 р.